

Λουκάς Αξελός

Προσεγγίσεις στην εκδοτική δραστηριότητα στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία*

Δεύτερο Μέρος

4· Τα πρώτα, μετά την μεταπολίτευση χρόνια

Με τη μεταπολίτευση, μαζί με την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού, αλλάζει σημαντικά και το σκηνικό της ευρύτερης κίνησης των ιδεών και ειδικότερα του βιβλίου.

Το ουσιαστικό τέλος της περιόδου του μετεμφυλιακού κράτους, έρχεται και θεσμικά να επικυρωθεί με την προσπάθεια να μπουν σε ουσιαστική επαναλειτουργία οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί, πραγματικότητα που ως φαίνεται έχει γίνει συνείδηση και από "Τν ίδια τη δεξιά ή τουλάχιστον από το εκσυγχρονιστικό τμήμα της.

Την αναδιάρθρωση αυτή επικυρώνει και νομιμοποιεί η αποκατάσταση της παραδοσιακής αριστεράς, που ανασυνταγμένη μερικά, και έχοντας ξεπεράσει το «οντολογικό πρόβλημα» της περιόδου '67 - '71, μπόρεσε πια από μια πλεονεκτικότερη θέση να επιδράσει αποφασιστικότερα στο όλο ζήτημα.

* Σ·Σ· Με το δεύτερο αυτό μέρος τελειώνει το άρθρο για την εκδοτική δραστηριότητα τα τελευταία χρόνια.
**· Το πρώτο μέρος περιείχε τα κεφάλαια: 1. Τα διεθνή γεγονότα '67 - '70, το αντικοινοβουλευτικό πραξικόπημα του '67 και οι επιπτώσεις τους στο χώρο του βιβλίου. 2. Οι πρώτες μετά το πραξικόπημα εκδόσεις απόπειρες. 3. Η δεύτερη μέχρι τη μεταπολίτευση περίοδος. Για τον αναγνώστη που δυ μπει στον κόπο να διαβάσει το δημοσιευμένο σ' αυτό το τεύχος κείμενο, θεωρώ χρήσιμη την επανάληψη της εισαγωγικής σημείωσης που υπήρχε στο πρώτο μέρος.

Έγραφα λοιπόν ότι... «Χωρίς να αποσύρω καθόλου την ευθύνη μου για τις όποιες κρίσεις ουσιαστι

Η έντονη διάθεση για κάλυψη του κενού πολιτικής πραχτικής, οδηγεί στην αγωγή αναζήτηση πολιτικής στέγης και την ένταξη χιλιάδων ανθρώπων στους μέχρι πρότινος παράνομους υπάρχοντες, αλλά υποτονικά λειτουργούντες ή ταχύτατα νεο συγκροτούμενους σχηματισμούς της ευρείας αριστεράς. Το αποτέλεσμα είναι η δημιουργία σε ελάχιστο διάστημα κομματικών μηχανισμών και η έκδοση πληθώρα αριστερών εφημερίδων και περιοδικών που συμβάλλουν στο να μετατοπιστεί το κέντρο βάρους.

Και σ' αυτό νομίζω ότι υπάρχει μια λογική εξήγηση. Γιατί στο βαθμό που για τη μεγάλη μάζα του κόσμου το πρόβλημα είχε λυθεί (αφού επιτεύχθηκε η νομιμοποίηση της αριστεράς και των εντύπων της), η συνέχιση της ιδιόρρυθμη μετωπικής - πολιτικής λειτουργίας των διάφορων ανδρωμένων στη διάρκεια του αντικοινοβουλευτικού, «νέου τύπου» εκδοτικών μονάδων φαίνονταν περιττή.

Από εκεί και πέρα ο περιορισμός της εκδοτικής δραστηριότητας στην «καθαρή» εκδοτική - πολιτιστική σφαίρα, δηλαδή στις φυσικές διαστάσεις, ήταν ζήτημα χρόνου. Ο περιορισμός των εκδοτικών οίκων και του επιτελείου που συγκροτούνταν δίπλα τους σε μια αποδυναμωμένη πολιτικά, εκδοτική δραστηριότητα, δεν σήμαινε καθόλου όμως μείωση των εκδοτικών οίκων ή περιορισμό της κυκλοφορίας παλιών και νέων βιβλίων.

Ίσα - ίσα, το αντίθετο. Τα δύο - τρία πρώτα μετά τη μεταπολίτευση χρόνια, υπήρξε πραγματική δίψα του καθηλωμένου στα χρόνια της δικτατορίας πλατιού αναγνωστικού κοινού, που ζητούσε έντονα να καλύψει το κενό που δημιούργησε το αντικοινοβουλευτικό πραξικόπημα.

Κενό που η αντικοινοβουλευτική εκδοχή έκανε ακόμα πιο φανερό, αφού ήταν κοινός για όλους τον τύπο της συνολικής ανεπάρκεια - κρίση του εκπαιδευτικού, επιστημονικού, και πολιτιστικού μεταπολεμικού οικοδομήματος.

Αμέσως μετά τη μεταπολίτευση γίνεται ακόμα πιο φανερή, η καθολική ανάγκη να διαμορφωθούν νέοι όροι σε σχέση με την προδικτατορική περίοδο. Η ανεπάρκεια του παροδοσιακού τρόπου θεώρησης των πολιτικών, κοινωνικών και πολιτιστικών προβλημάτων, θεωρείται δεδομένη για ένα πολύ σημαντικό κομμάτι διανοούμενων που βρίσκονται διασπαρμένοι σ' όλους τους δρώντες πολιτικούς σχηματισμούς και ιδιαίτερα έξω από αυτούς ή στις παρυφές τους.

Τη συνείδηση της ανεπάρκειας αυτής, την κάνουν εμφανέστερη οι χιλιάδες των ελλήνων εκείνων «που επέστρεψαν στην πατρίδα αμέσως μετά την πτώση της χούντας».

Πραγματικά, δίπλα στις ήδη κατά τη διάρκεια της δικτατορίας διαμορφωμένες «νέες πνευματικές δυνάμεις», ήρθε να προστεθεί ένας σημαντικός αριθμός νέων

κού χαρακτήρα, οφείλω εν τούτοις να τονίσω ότι θεωρώ εξ αρχής το κείμενο αυτό "περιγραφικό". Γιατί ουσιαστικά, οι πρώτες αυτές "περιγραφικές" παρατηρήσεις, αποτέλεσαν ένα ακόμη συγκεκριμένο ερέθισμα για την προσέγγιση στο ουσιαστικό θέμα που με απασχολεί και που άπτεται της κίνησης και κύκλου φορέας των ιδεών στο έδαφος και υπέδαφος της πολιτικής και πολιτιστικής μας γεωγραφίας τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια. Θέλω επίσης να επισημάνω, ότι το κύριο ενδιαφέρον μου στρέφεται στις υπό ευρεία έννοια πολιτικές εκδόσεις, δημιουργώντας έτσι ένα από την αρχή περιοριστικό πλαίσιο στα όποια γενικά συμπεράσματα, διατυπώνονται στο κείμενο αυτό». Με αυτή την έννοια δεν θεωρώ μεροληπτική την κρίση εκείνη που θα έλεγε ότι το περιεχόμενο του άρθρου δεν ανταποκρίνεται πολλές φορές στον τίτλο του που θα μπορούσε και να είναι: «Εκδοτική δραστηριότητα και κίνηση των ιδεών στο χώρο της αριστεράς».

«νθρώπων που συγκροτήθηκαν στα χρόνια της εκούσιας ή ακούσιας απουσίας τους στο εξωτερικό.

Το πολύτιμο αυτό έμψυχο υλικό, δεν ήταν φυσικά καθόλου ομοιογενές. Δεν είναι Μόνο οι απειράριθμες ιδεολογικοπολιτικές διαφορές το χαρακτηριστικό στοιχείο της ετερογένειάς του, αλλά και η διαφορά τόπου προέλευσης, σπουδών, επαγγέλματος, υποκειμενικών εμπειριών και ηλικίας.

Η μαζική αυτή εισβολή όλου αυτού του νέου δυναμικού είχε δυο πτυχές. Μια θετική, στο βαθμό που μπόλιαζε την ισχνή ιθαγενή πραγματικότητα με νέους προβληματισμούς και θεωρήσεις, πλούσιους σε πολυδιάστατους τρόπους προσέγγισης των Φαινομένων και μian αρνητική. Γιατί, δεδομένης της μακρόχρονης μεταπρατικής παράδοσης, η ακατέργαστη, κατά κανόνα, μεταφορά, είχε σαν αποτέλεσμα τη διαμόρφωση νέων θεωρητικών δογμάτων. Σ' αυτό, αποφασιστικά συνέτεινε η έλλειψη ουσιαστικής αντίστασης από τις συγκροτημένες στο εσωτερικό πνευματικές δυνάμεις, εξ ορισμού ευάλωτες στις εξωτερικές επιδράσεις.

Το πολιτιστικό κόμπλεξ που διαπερνά το σύνολο σχεδόν των ελλήνων διανοούμενων, φάνηκε μεγαλόπρεπα και στην περίπτωση αυτή.

Με επαρχιώτικη κουτοπονηριά σπεύσανε, πατείς με πατώ σε, να υποδεχθούν κάθε άφιξη από το εξωτερικό.

Έτσι για άλλη μια φορά υιοθετήθηκε ο εύκολος τρόπος παράκαμψης της ουσιαστικής αντιμετώπισης του προβλήματος και προβλήθηκε σαν μέγιστη πρόοδος το Μηχανικό αναμάσημα της τυποποιημένης ξένης τροφής.

Η αδυναμία οργανικού ελέγχου και δημιουργικής αφομοίωσης, εμφανέστατη σ' όλες τις σφαίρες της πολιτικής και πολιτιστικής μας δραστηριότητας, δεσπόζει και °το χώρο του βιβλίου, όπου η πλειοψηφία των συγκροτούμενων την περίοδο αυτή νέων εκδοτών φαίνεται να εξαντλεί το ρόλο της στο άκριτο κυνηγητό για την όσο το δυνατό ταχύτερη μεταφορά των ξένων πνευματικών προϊόντων στην ελληνική αγορά βιβλίου.

Το αν αυτό το πράγμα στρατηγικά εγκυμονούσε ιδιαίτερους πνευματικούς κινδύνους, αυτό δεν φαίνεται να απασχόλησε παρά μια μικρή μειοψηφία στο χώρο του βιβλίου που ήδη είχε αρχίσει να περνάει σε δεύτερη μοίρα υπερκαλυμμένη από το κύμα του νεομεταπρατισμού.

Στην πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο εμφανίστηκαν για πρώτη φορά ή ανασυντάχθηκαν ουσιαστικά περισσότεροι από σαράντα εκδοτικοί οίκοι.

Είναι η περίοδος της *Πορείας*, του *Καρανάση*, του *Ελεύθερου Τύπου*, της *Σύγχρονης Εποχής*, του *Θεμέλιου*, των *Ιστορικών Εκδόσεων*, των εκδόσεων *Να Υψηλορετούμε το Λαό*, της *Εκδοτικής Ομάδας Εργασία*, των εκδόσεων *Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος*, των εκδόσεων *Ράππα*, του *Έρασμου*, των *Μορφωτικών Εκδόσεων*, της *Ειρήνης*, των *Κλασικών και Σύγχρονων Κειμένων*, των *Εκδόσεων του Λαού*, της *Πολιτιστικής Επα΄στασης*, του *Γ. Αναγνωστίδη*, του *Διάλογου*, της *Πύλης*, της *Μνήμης*, του *Καστανιώτη*, του *Εξάντα*, της *Γης*, των *Νέων Συνόρων*, του *Μπουκουμάνη*, του *Gutenberg*, του *Γλάρου*, της *Γραμμής*, της *Εγνατία*, της *Πλειάδας*, των *Αφών Τολίδη*, του *Κάκτου*, κ.λπ.

Από τους εκδοτικούς αυτούς οίκους σημαντικό πολιτικό ρόλο αρχίζουν να διαδραματίζουν η *Σύγχρονη Εποχή* που είναι το εκδοτικό του ΚΚΕ και που κατορθώνει "ε πολύ σύντομο διάστημα να κυκλοφορήσει ή ανατυπώσει δεκάδες τίτλους βιβλίων

και το *Θεμέλιο* που είναι το εκδοτικό του ΚΚΕ εσ. που κουβαλάει πίσω του μian αξιόλογη παράδοση από την εποχή που ήταν εκδοτικό της ΕΔΑ και του ενιαίου ΚΚΕ.

Σημαντικό ρόλο, κυκλοφοριακό οπωσδήποτε και συμπτωματικά πολιτικό, παίζουν και τα εκδοτικά *Μπουκουμάνη*, *Καστανιώτη*, *Εξάντα*, *Gutenberg* και ο ανερχόμενος *Κάκτος*, που από κοινού με τα εκδοτικά του *Ηριδανού*, *Εστίας*, *Ίταρου*, *Κέδρου*, *Δωδώνης* και *Ερμή* φαίνεται να συγκροτούν τον «άλλο» πόλο της επιτυχημένης ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Κάπου στη μέση, μετέωρα ανάμεσα στην πολιτική - πολιτιστική προσφορά και την αποϊδεολογικοποιημένη εμπορική δραστηριότητα, εξακολουθούν με μάχιμους κυκλοφοριακά όρους να δρουν τα εκδοτικά της πρώτης και δεύτερης περιόδου, *Κάλβος*, *Στοχαστής*, *Επικαιρότητα*, *Κείμενα*, *Διογένης*, *Διεθνής Βιβλιοθήκη*, *Επίκουρος*, και *Οδυσσέας*.

Θα 'χαν περιορισμένη σημασία οι εντοπισμοί αυτοί, αν από την όλη εκδοτική δραστηριότητα αφαιρούσαμε την παράλληλη και εξ' ίσου σημαντική εκδοτική δράση που σημειώνουν τα διάφορα περιοδικά, που σε μεγάλο αριθμό και τιράζ κυκλοφόρησαν στα πρώτα μετά τη μεταπολίτευση χρόνια.

Χωρίς φυσικά να 'ναι πρόθεση μου να σταθώ ιδιαίτερα στο χώρο αυτό, που απαιτεί μian άλλη συνολική - συστηματική προσέγγιση, θέλω απλά να επισημάνω ότι περιοδικά αυτής της περιόδου σαν το *Αντί*(Β' περίοδος), τον *Πολίτη*, το *Θούριο*, τον *Οδηγητή*, το *Τραμ*, τις *Τομές*, τη *Σπείρα*, τη *Μηνιαία Επιθεώρηση*, τους *Νέους Στόχους* (Β' περίοδος), το '74 - '75, το *Pandemia*, την *ΚΟΜΕΠ*, το *Πεξοδρόμιο*, τα *Τετράδια Μαρξισμού - Λενινισμού*, την *ΚΟΜΘΕΠ*, το *Καμίνι*, την «*Κόκκινη Σημαία*» κ.λπ. κυκλοφορούν ευρύτατα, καλύπτοντας με τον τρόπο τους τις υπαρκτές ανάγκες για πολιτική ενημέρωση και συγκριτική καταγραφή των κατά τη διάρκεια του αντικοινοβουλευτισμού συγκροτημένων πολιτικών μορφωμάτων. Γεγονός πάντως παράμεινε, ότι η πλειοψηφία των πρωτοκυκλοφορούντων νέων περιοδικών (και κυκλοφόρησαν δεκάδες) δεν ξεπέρασε τα 4 - 5, χωρίς ιδιαίτερες αισθητικές - πολιτιστικές ή πολιτικές αξιώσεις, τεύχη.

Κανένα, με μοναδική εξαίρεση το *Αντί*, από τα περιοδικά της περιόδου εκείνης, δεν κατάφερε να παραβιάσει το *numerus clausus* του υπάρχοντος αναγνωστικού κοινού απλώνοντας ουσιαστικά τις υπό διαμόρφωση προβληματικές ή διασταυρώνοντας τες. Αντίθετα όλα με προσήλωση και φανατισμό απευθύνθηκαν στις πολιτικές - πολιτιστικές συντεχνίες, στον πολιτικό και λογοτεχνικό μικρόκοσμο της πολιτικοποιημένης αριστεράς «τους».

⁴ Γι' αυτό και μόνο το λόγο, για όλα τα περιοδικά αυτά, μπορούμε να πούμε ότι όχι μόνο δεν αποτέλεσαν τομή, αλλά συνέχισαν με φανατισμό την παράδοση του πολιτικού και πολιτιστικού μονόλογου που αποτελούσε το δεσπόζον στοιχείο της πολιτικής και πολιτιστικής συμπεριφοράς όλου του προδικτατορικού περιοδικού τύπου.

Αυτό που αποτελούσε την *βαθύτατη ανάγκη* της ευρείας αριστεράς, ο ανοιχτός διάλογος που αναγκαστικά διασταυρώνεται δοκιμάζοντας στην πράξη_την αντοχή των όποιων του υλικών, όχι μόνο περιφρονήθηκε αλλά και θανάσιμα υπονομεύθηκε κάτω από το θόρυβο της άκαπνης πολυφωνίας του να χαρακτηρίζεσαι από το ό,τι δηλώσεις.

Μέχρι το 1978 η εκδοτική παραγωγή του υπό την ευρεία έννοια πολιτικού βιβλίου συνεχίζεται αμείωτη. Η αντίστροφη όμως μέτρηση έχει ουσιαστικά συντελεστεί. Ποτέ άλλοτε στην Ελλάδα οι αντιστασιακές πράξεις δεν πουλήθηκαν τόσο ακριβά. Την

αγορά πλημμυρίζει ένα πλήθος πολιτικών βιβλίων που στην πλειοψηφία τους, τόσο σαν περιεχόμενο, όσο και σαν τρόπος έκδοσης υπονόμειαν την κριτική διαπαιδαγώγηση του αναγνώστη, αφού είτε αποτελούσαν αχούρευτες - κακοποιημένες μεταφορές ξένων προβληματισμών, είτε στόχευαν απλά και μόνο στο διαβατήριο που θα βοηθούσε συγγραφείς και εκδότες στο ταξίδι τους στον κοινοβουλευτισμό.

Είναι αλήθεια ότι την παραπολιτική αυτή πλημμυρίδα* προσπάθησαν να αποκρούσουν μερικοί και ειδικότερα η πλειοψηφία των εκδοτικών εκείνων οίκων που με πολιτικό σκεπτικό ανδρώθηκαν στα χρόνια της δικτατορίας. Η δυνατότητα όμως ανάσχεσης, όπως τα πράγματα δείχνανε, στάθηκε μάλλον περιορισμένη. Ο κορεσμός που πρόκυψε από την ακατάσχετη ροή του επίπεδου πολιτικού ή του παραπολιτικού βιβλίου δημιουργίας εξωτερικών εντυπώσεων, είχε άμεση επίπτωση και στο χώρο του υπόλοιπου πολιτικού βιβλίου.

Η ροή αυτή δεν θα υπήρχε φυσικά αν δεν υπήρχε αποδέκτης. Τα εκ τούτων υστέρων όμως επακολούθησαντα γεγονότα, επιβεβαίωσαν την αλήθεια για την περιορισμένη δυνατότητα κυκλοφορίας των ριζοσπαστικών ιδεών, υπενθυμίζοντας στους βιαστικούς ή τους ονειροπόλους λαϊκιστές ότι το επίπεδο αμφισβήτησης του συγκεκριμένου σχηματισμού δεν ξεπερνούσε το πλαίσιο ενός επίπεδου αστικού αντιαμερικανισμού.

Από αυτή την κάθετη κοινωνική πραγματικότητα πρόκυπτε και η ουσιαστική δυνατότητα απορρόφησης - ενσωμάτωσης ακόμα και του ανατρεπτικού λόγου, που μετέωρος στο κεντρικό πρόβλημα του αποδέκτη, κατάληξε να χρησιμοποιείται σαν ακροαριστερό διακοσμητικό των ευρύτατα κυκλοφορούντων πολιτικών και λογοτεχνικών συνταγών μαγειρικής.

Το φαινόμενο αυτό είναι φυσικά το αποτέλεσμα μιας γενικότερης κατάστασης που καλύπτει το ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό πεδίο. Μιας κατάστασης που κύριο χαρακτηριστικό της, είναι η παγίωση της κοινωνικής δεξιάς που στο σκληρό της πυρήνα θα προστεθούν τα τελευταία χρόνια ορισμένες κατηγορίες νέων μεσοστρωμάτων, διευρύνοντας την.

Η παραδοχή της εκδοχής αυτής, νομίζω ότι μας απομακρύνει ή τουλάχιστον μας δίνει την ελπίδα του διαφορισμού από τις επίπεδες αναλύσεις για τη «χούφτα των μονοπωλίων», αναλύσεις που στάθηκαν ανίκανες εξήντα χρόνια στο να μας δώσουν την κοινωνική και πολιτική διάσταση του ελληνικού μικροαστισμού.

Το οικονομικό και κοινωνικό βάρος, η πολιτική και πολιτιστική διάσταση του ελληνικού μεσοαστισμού - μικροαστισμού, εξακολουθεί να παραμένει στα αζήτητα της επιστημονικής έρευνας. Τι ανιδιοτέλεια! Η φροντίδα για τις άλλες τάξεις δεν άφησε ποτέ περιθώρια στους μικροαστούς να ασχοληθούν με τον εαυτό τους.

Αυτό φυσικά δεν εμπόδισε την πολιτική τους συγκρότηση σε κίνημα, ούτε τους απαγόρευσε να αποτελούν το πολιτικό προσωπικό και την εκλογική πελατεία όλων των πολιτικών φορέων και ιδιαίτερα των φορέων της παραδοσιακής και νεοπαραδοσιακής αριστεράς.

Η παγίωση μιας κατάστασης στην οποία δεσπόζει η κοινωνική δεξιά δεν πρόκυψε φυσικά ούτε αμέσως, ούτε γραμμικά.

* Αρκεί μόνο να αναφέρω το γεγονός ότι βιβλία σαν το «Στην Κόλαση της ΚΥΠ» λ.χ., πούλησαν δεκάδες και πιθανά δυο - τρεις εκατοντάδες, χιλιάδες αντίτυπα, επηρεάζοντας αν όχι άμεσα, οπωσδήποτε τουλάχιστον στον έμμεσο χιλιάδες αναγνώστες.

Χρόνια ολόκληρα, που ξεπερνούν την εικοσιπενταετία, στηνόταν το κοινωνικό συμβόλαιο, που πάτησε σταθερά στην απογείωση του ελληνικού καπιταλισμού στα χρόνια '50 - '75.

Σ' αυτή την ιδιόρρυθμη μητροπολιτική κοινωνία, όπου οι αστικές αξίες στα πλαίσια μιας πραγματικά εντυπωσιακής οικονομικής ανάπτυξης, κατόρθωσαν να αναχθούν σε καθολικές σχεδόν αξίες, τα περιθώρια για τις όποιες ουσιαστικά εναλλακτικές κοινωνικές και πολιτικές προτάσεις ήταν περιορισμένα ασφυχτικά.

Στο βαθμό που η κυριαρχία των αξιών αυτών ήταν σχεδόν καθολική, ο κόμπος βρισκόταν στην πραγματοποίηση του *κοινού* αναπτυξιακού οράματος που μόνο ένα σταθερό πλαίσιο κοινωνικής και πολιτικής ομοψυχίας θα μπορούσε να εξασφαλίσει.

Θα 'ταν αφέλεια να πιστέψουμε ότι το κοινό αυτό όραμα μηδένιζε τις αντιθέσεις ή τις διαφορές. Προσωπικά θέλω μόνο να τονίσω ότι η αντικαπιταλιστική εκδοχή ήτανε ουσιαστικά ανύπαρκτη ή υποτυπώδης.

Αναμφίβολα, η πορεία πραγμάτωσης του οράματος αυτού δεν ήταν ευθεία. Εδρασμένη στη λογική ενσωμάτωσης - αδρανοποίησης της ολιγάριθμης και αδύναμης, αλλά όχι ανύπαρκτης, κοινωνικής αριστεράς (όπως τουλάχιστον έδειξαν οι περιορισμένοι αυθόρμητοι εργατικοί αγώνες της περιόδου '74 - '76), είχε σαν αποτέλεσμα την όξυνση της πολιτικής κρίσης στα περιορισμένα κοινωνικά και πολιτικά μορφώματα που προσβλέπανε σε κάποιες ουσιαστικότερες πολιτικές αλλαγές.

Στο σημείο αυτό, νομίζω ότι αξίζει να σταθώ λίγο παραπάνω κάνοντας σαφέστερες ίσως, ορισμένες σκέψεις μου.

Η σύγχρονη ελληνική κοινωνία, είναι κατά τη γνώμη μου μια ιδιόρρυθμη μητροπολιτική κοινωνία. Μια κοινωνία που παρουσιάζει έντονα χαρακτηριστικά καθυστέρησης σε πολλούς τομείς, μια κοινωνία που φαίνεται να παρουσιάζει αρκετές τυπικές ομοιότητες με ορισμένες περιφερειακές χώρες, αλλά βασικά, μια κοινωνία που με βάση τη θέση της στον παγκόσμιο καταμερισμό της εργασίας και την εσωτερική οικονομική και κοινωνική της κατάσταση δεν μπορεί παρά να χαρακτηριστεί μητροπολιτική.

Βασικό χαρακτηριστικό της είναι η ύπαρξη μιας ολιγάριθμης υπερανπτυγμένης αστικής τάξης με σημαντική διεθνή παρουσία και αποφασιστική συμμετοχή στον έλεγχο των διεθνών μεταφορών, μιας πολυάριθμης μεσαίας και μικρής αστικής τάξης που δεσπόζει σ' όλη τη σφαίρα της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής ζωής και μιας παγκόσμια απλωμένης και οικονομικά εύρωστης ομογένειας που διατηρεί ποικίλους δεσμούς με το εθνικό κέντρο.

Αυτό το ευρύτατο σύνολο των εφοπλιστών, των βιομηχάνων και της μικροαστικής θάλασσας, που ζει από την οικοδομή, τον τουρισμό, τη ναυτιλία, τις δημόσιες υπηρεσίες, το στρατό και το μεταπρατισμό, ενώ κατόρθωσε να βάλει τη σφραγίδα του στο μοντέλο οικονομικής συσσώρευσης χωρίς ουσιαστικές αντιστάσεις, συνάντησε έντονα προβλήματα στο χώρο της πολιτικής.

Γιατί στο πεδίο των πολιτικών σχέσεων η κοινωνία μας ήταν βαθειά διχοτομημένη σε δεξιά και αριστερά. Η κληρονομιά αυτή, ιστορικό προϊόν του εμφύλιου πόλεμου, παρ' ότι διατηρούσε τα εξωτερικά στοιχεία που την χαρακτήριζαν στο παρελθόν είχε μείνει κενή από κοινωνικό περιεχόμενο.

Αυτό δεν πρόκυψε από μια μετατόπιση της δεξιάς, αλλά της παραδοσιακής αριστεράς, που ανεξάρτητα από την ποιότητα των πολιτικών της ιδεών, κάλυπτε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '50 το σύνολο του κόσμου εκείνου που μέσα από το έπος της

αντίστασης και του εμφύλιου πόλεμου, έβαζε θολά το όραμα μιας άλλης Ελλάδας.

Νομίζω ότι δεν μπλέκει καθόλου τα πράγματα το εξωτερικά αντιθετικό στοιχείο του ότι η πολιτική έκφραση των δυνάμεων εκείνων που συγκροτούσαν τον τότε πόλο της κοινωνικής αριστεράς κατέληγε σε μια μη ανατρεπτική εκδοχή. Το κυρίαρχο για μένα είναι ότι για μια ολόκληρη δεκαετία εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπων -η μισή Ελλάδα— πάλεψαν με όλες τους τις δυνάμεις για την «άλλη εκδοχή» πληρώνοντας μετρητοίς την επιλογή τους.

Το σκηνικό όμως άλλαξε σταδιακά στα επόμενα χρόνια που ακολούθησαν τη λήξη του εμφύλιου. Δεν θα σταθώ αναλυτικότερα στο τόσο καίριο αυτό θέμα. Απλά θα επιμείνω στο ότι η μετατόπιση αφορούσε κυρίως την παραδοσιακή αριστερά.

Κι αυτό γιατί, μια σημαντική κατηγορία, αρκετά πολυάριθμη, της ιστορικής αριστεράς, ήταν αυτή που μέσα από το σκληρό της οικονομικό αγώνα (αγώνα για την απλή επιβίωση στην πρώτη περίοδο) ολόκληρη την εικοσιπενταετία '50 -'75, κατάχτησε μια σημαντική οικονομική παρουσία στο μεσοστρωματικό χώρο. Έχοντας οικονομικά μετατοπιστεί, παραιτημένη από το κοινωνικό περιεχόμενο της παλαιότερης οπτικής της έμεινε με το σύνδρομο των πολιτικών της οραμάτων.

Οράματα που για χρόνια ολόκληρα το ελληνικό κράτος και η άρχουσα τάξη είχαν αμείλικτα καταδιώξει, αλλά που πια δεν είχαν σοβαρούς λόγους να μην τα ενσωματώσουν στο βαθμό που είχαν αποκοπεί από το κοινωνικό τους περιεχόμενο.

Η ιστορική αυτή σύγκλιση αυτού που ήταν πράγματι «η δεξιά» και αυτού που ονομάζονταν και ως ένα βαθμό ήταν πια «η αριστερά», αδιαμφισβήτητη στο πεδίο της οικονομίας, εκφράστηκε με ισχυρές κρίσεις στο πεδίο του πολιτικού και πολιτιστικού χώρου. Όχι μόνο γιατί το ιστορικό βάρος της αντίθεσης με το «κράτος της δεξιάς» ήταν πολύ έντονο στις λαϊκές τάξεις, αλλά και γιατί η κρίση της ίδιας αριστεράς δεν άφηνε πολλά περιθώρια για ένα εύκολο ξεπέραςμα του όλου προβλήματος.

Κι είναι εδώ η κρίση της ίδιας της αριστεράς που βάζει τη σφραγίδα της και στην κρίση του πολιτικού βιβλίου, αφού όπως και παραπάνω τόνισα, το μόνο πλατειά πολιτικό βιβλίο που κυκλοφορούσε στην Ελλάδα, ήταν το υπό την ευρεία έννοια αριστερό.

Η ιδιόμορφη αυτή πολιτική κατάσταση, χαρακτηρίζεται από την αδυναμία εναλλακτικής προοπτικής που να εμπνεύσει με νέα οράματα τον ελληνικό λαό και φυσικά τη νεολαία του. Η θολή συνειδητοποίηση της πραγματικότητας αυτής επιτείνει την πολιτική - πολιτιστική κρίση στα πιο ευαίσθητα τμήματα της κοινωνίας και ιδιαίτερα τη νεολαία, που ένα σημαντικό τμήμα της είχε ήδη από καιρό έρθει σε ρήξη με το οικονομικό πρότυπο ανάπτυξης, και με τις αντυλήψεις που η ιστορική αριστερά είχε διαμορφώσει για τις σχέσεις του ατόμου με την κοινωνία και την πολιτική.

Η κρίση αυτή φάνηκε ιδιαίτερα σε κείνο το κομμάτι της «γενιάς του Πολυτεχνείου» που αισθάνθηκε προδομένο βλέποντας ότι οι πολιτικοί του αγώνες, όχι μόνο δεν επέφεραν ριζοσπαστικές πολιτικές αλλαγές, αλλά και ότι η οικονομική του κατάσταση υποβαθμιζόταν, ως ένα βαθμό, σε σχέση με της προηγούμενης πανεπιστημιακής γενιάς.

Και πραγματικά την περίοδο αυτή η πολιτική κρίση της αριστεράς φαίνεται να συμβαδίζει με τα πρωτοεμφανιζόμενα οικονομικά αδιέξοδα των ατέλειωτων σειρών πτυχιούχων για τους οποίους ο ήλιος της Ελλάδας δεν επαρκούσε και έπρεπε αν θέλαν να μην υποβαθμιστούν κοινωνικά και οικονομικά ή να τραβήξουν νότια αναζη-

τώντας την αραβική ή αφρικανική θαλπωρή ή να περιμένουν στις πόρτες των διάφορων υπουργείων επαιτώντας την αποκατάστασή τους.

Η κρίση των πολιτικών αξιών της διεθνούς και εγχώριας αριστεράς ήταν κρίση χωρίς εσωτερικό αλλά και εξωτερικό διέξοδο.

Οι ελπίδες που επενδύθηκαν στα καθεστώτα των ανατολικών κοινωνιών, την ανασύνταξη του αριστερού κινήματος στη δύση, και τη νίκη των εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων, είχαν όπως φάνηκε, διασκορπιστεί στον κινεζοβιεταμικό πόλεμο, την «εξαγωγή επανάστασης» από την Κούβα στην Αφρική, τη σφαγή των Ερυθραίων και των Χμερ από τους συντρόφους Μεγκίστου και Φαμ Φαν Ντόγκ, το διασκορπισμό - διάλυση - ενσωμάτωση της νέας αριστεράς σε Ευρώπη, Ιαπωνία, Αμερική. Η κρίση που πρόκυψε δεν ήταν μια επιμέρους, δυνατή έστω, κρίση, αλλά μια βαθύτατη *δομική κρίση* που έβαξε σε καθολική δοκιμασία κάθε τι που είχε αποτελέσει την αδιαμφισβήτητη αξία. τη «δόξα και το μεγαλείο» της παγκόσμιας αριστεράς.

Δεν μπορούσε πια επ' άπειρον η κραυγαλέα σύγκρουση με την πραγματικότητα να αποδίδεται στο «ρεβιζιονισμό» των επιγόνων που «διαστρέψανε τις σωστές διαπιστώσεις» του Μαρξ ή του Λένιν. Ούτε αρκούσε η διαβεβαίωση των νεοαναρχικών ότι αυτοί είχαν αναλάβει «τα πράγματα θα 'τανε αλλιώς».

Για όλους εκείνους που τα γεγονότα δεν άφηναν πια περιθώρια διαφυγής, γινόταν ολοένα και περισσότερο καθαρό —με ανισόμερο, φυσικά, τρόπο και σταδιακά— ότι η διάσταση ανάμεσα στην αρχική σύλληψη και το προκύψαν αποτέλεσμα δεν είχε, όπως —άλλωστε— θα 'λεγε και ο ίδιος ο Ένγκελς, καμιά σχέση.

Τεντώνοντας το σκοινί, θα 'λεγα ότι αρκετοί διανοούμενοι και σημαντική μερίδα κόσμου (από αυτόν που εμπειρικά μεν, αλλά ουσιαστικά, διαμορφώνει μια ρεαλιστική στάση απέναντι στα πράγματα), άρχισαν σοβαρά να προβληματίζονται ή διαισθάνονται για το ποια «πραχτική» αξία ή διαφορά μπορεί να 'χει η εσχατολογική σημασία του εφαρμοσμένου σοσιαλισμού από την αντίστοιχη των πάσης μορφής προγενέστερων φιλοσοφικών ή και θρησκευτικών εφαρμογών που «ξεπερνώντας» την κόλαση του σήμερα, εναποθέτανε τη δικαίωση των οπαδών τους στον άλλο κόσμο.

Στο βαθμό που οι παραδοσιακές και νεοπαραδοσιακές μαρξιστικές και αναρχικές ιδέες ή ακόμα και οι ιδέες της ευρύτερης νεοπαραδοσιακής αριστεράς δεν ξέκοβαν οριστικά από αυτό το στοιχείο μεταφυσικής ή εξιδανίκευσης των πραγμάτων, αποδεικνύοντας καθημερινά την αδυναμία τους στο να συγκροτήσουν μια πειστική πρόταση για το σήμερα, ακούμενες μόνο στον εκθιασμό του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού ή τις απεγνωσμένες αρνήσεις, τα πράγματα βραχυπρόθεσμα είχαν ουσιαστικά κριθεί.

Ολόκληρο εκείνο το σύστημα αξιών που συγκρότησε την ύπαρξη του στην εξιδανίκευση, τη δεοντολογία και τη λογική της σε τελευταία ανάλυση αναγκαστικής διαδοχής, σωριάστηκε στο έδαφος. Οι δεοντολογικοί και εσχατολογικοί τένοντες που είχαν μερικά κομμάτια στη Μόσχα του '36, τη Βουδαπέστη του '56 και την Πράγα του '68, δεν είχαν πια περιθώρια να αντέξουν στο Πεκίνο, το Ανόι, την Καμπούλ και τη Βαρσοβία της δεκαετίας του '80.

Όλα αυτά είχαν σαν φυσικό επακόλουθο την πτώση του πολιτικού ενδιαφέροντος, την άρνηση της πολιτικής και συνεπακόλουθα τη συρίκνωση των κινήτρων για το πολιτικό βιβλίο ή εκείνο τουλάχιστον που στήριξε την όποια του λειτουργικότητα και παρουσία πάνω στο ανήσυχο αυτό κομμάτι της αριστεράς που αποτέλεσε μετά τη

μεταπολίτευση το σκληρό πυρήνα του αναγνωστικού κοινού των καινούργιων εκδοτικών οίκων.

Από τα μέσα του '78 φαίνεται πια να περνά σε ύφεση ο οριζόντιος μεταπολιτευτικός πολιτικός - πολιτιστικός οργανισμός και τα πράγματα βαδίζουν ομαλά στη νέα φάση που αντιστοιχεί στο καινούργιο πλαίσιο κοινωνικής και πολιτικής ομοψυχίας που εγκαινίασε το 1974 η πολιτική ηγεσία του τόπου.

Το σκηνικό βασικά έχει αλλάξει. Πολλοί από τους εκδοτικούς οίκους που με τον προσωπικό αγώνα ελάχιστων ατόμων στήθηκαν στα χρόνια του αντικοινοβουλευτισμού έπαψαν πια να υπάρχουν ή συρρικνώθηκαν τόσο πολύ που ήταν σαν μην υπάρχουν πια. Ανίσχυρα να αντιδράσουν στις νέες συνθήκες, χωρίς πολιτική, οικονομική και κομματική ομπρέλα, τα πιο ασθενικά εκδοτικά λυγίσανε. Λυγίσανε όχι μόνο πολιτικά αλλά και οικονομικά. Η «ανιδιοτελής βιοτεχνία» της δικτατορικής περιόδου, αυτή που, αντιφατικά έστο), αντιστάθηκε στην ολοκληρωτική λογική του μεγάλου και μοναδικού εκδοτικού conglomerate, επιβάλλοντας τους όρους ενός ουσιαστικού πλουραλισμού άρχισε να εξοστρακίζεται από το μοντέρνο κομματικό ή ιδιωτικό σούπερ μάρκετ. που συνάντησε την ισχυρή αντίσταση μόνο του· λίγων εκείνων εκδοτικών μονάδων που είχαν καταφέρει να θωρακιστούν οικονομικά, πολιτικά και εκδοτικά.

Η παρατήρηση αυτή δεν στοχεύει στην εξιδανίκευση ή τον εξωραϊσμό των λίγων εκείνων εκδοτικών μονάδων που συγκροτήθηκαν αμέσως μετά το πραξικόπημα του '67. Γιατί στο τεχνικό - οργανωτικό επίπεδο οι περισσότερες από τις μεταπολιτευτικές εκδοτικές προσπάθειες παρουσίασαν αξιόλογα συνθετικά επιτεύγματα.

Η παρατήρηση αυτή στοχεύει στο να επισημάνει την ουσιαστική ανακοπή που επέβαλε η κομματικοποίηση του πολιτικού βιβλίου και ο οικονομικός ολοκληρωτισμός των νέων ισχυρών εκδοτικών μονάδων στο, λειψά έστω, μισοκαταχτημένο δικαίωμα ότι «ελευθερία είναι το δικαίωμα του καθένα να σκέφτεται διαφορετικά».

5. Η μετά το 1978 περίοδος

Το κενό που δημιουργήθηκε από την καθίζηση του άμεσα πολιτικού βιβλίου και τη συρρίκνωση ή το κλείσιμο των ανεξάρτητων εκδοτικών μονάδων που είχαν ταυτιστεί Μ' αυτό, ήρθε να καλύψει μια πλημμυρίδα από καινούργιες εκδόσεις που έκφραζαν άμεσα η έμμεσα τις ουσιαστικές μετατοπίσεις που συντελούνταν σ' ένα σημαντικό κομμάτι του αναγνωστικού κοινού.

Από δω και πέρα πια δεν έχουμε να κάνουμε με το «γνωστό» στα χρόνια του αντικοινοβουλευτισμού «παραδοσιακά» διαμορφωμένο και με «θετικές αξίες» κοινό, αλλά και με κάποιο άλλο διαμορφωμένο κάτω από τις καινούργιες συνθήκες.

Αυτό, το χωρίς σύνορα κοινό, που μόνο μέσα από τις αρνήσεις του μπορούσε να προσδιοριστεί, απόδειξε ότι έξω από τις μεγάλες αδυναμίες του διέθετε σημαντικά αποθέματα φαντασίας και αυτοσαρκασμού.

Η μαζική ανάγνωση βιβλίων επιστημονικής φαντασίας, η αναζήτηση της υποκειμενικότητας μέσα από την ψυχολογία και την ψυχανάλυση, η όλο και αυξανόμενη έκδοση βιβλίων «καθαρής» ποίησης και πεζογραφίας είναι τα πρώτα συμπτώματα.

Μέσα σε πολύ μικρό διάστημα κυκλοφορούν εκατοντάδες βιβλία, κυρίως επιστημονικής φαντασίας και ξένης λογοτεχνίας. αλλά και πολλά ποιητικά και πεζά έργα σύγχρονων ελλήνων συγγραφέων που κάνουν παράλληλα σχεδόν την εμφάνιση τους

με τα λίγα πρώτα αξιόλογα σύγχρονα θεατρικά έργα, ορισμένα από τα οποία είχαν ήδη ανεβαστεί σε γνωστούς επαγγελματικούς ή μικρούς ερασιτεχνικούς θιάσους.

Η νέα αυτή κατάσταση στο χώρο του βιβλίου που τα επόμενα τρία χρόνια κυριάρχησε ουσιαστικά, εκφράζε κατά τη γνώμη μου μια πολύ βαθειά διαφοροποίηση που εξετάζοντας την τολμώ να πω ότι —μ' όλες τις αδιαμφισβήτητες διαφορές— παρουσίαζε έντονες ομοιότητες και αναλογίες με την περίοδο '25 - '30 στο μεσοπόλεμο, αν και η έκταση της είναι πολύ πιο περιορισμένη.

Θα επιχειρήσω εδώ έναν πρώτο εντοπισμό, μεταθέτοντας το πρόβλημα της πλατύτερης και ουσιαστικότερης κάλυψης του ζητήματος σ' ένα άλλο ίσως κείμενο.

Είναι, πιστεύω, κατοχυρωμένη ιστορικά η εκδοχή ότι η καθολική κρίση που επέφερε η βαρβαρότητα του ιμπεριαλιστικού πολέμου 1914- '18, σε συνδυασμό με τη συντριβή των οραμάτων της Μεγάλης Ιδέας και του ελληνικού εθνικισμού στα βάθη της Μικράς Ασίας επέδρασαν αποφασιστικά στο χώρο της τέχνης και των ιδεών τροφοδοτώντας το πνεύμα φυγής, παρακμής και αναζήτησης του απόλυτου και του ιδανικού σε παρωχημένες ιστορικά περιόδους, ή σε χώρους φυγής από τη συγκεκριμένη μίζερη πραγματικότητα.

Έχοντας συνειδητοποιήσει ουσιαστικά το ανεκπλήρωτο του οράματος, βλέποντας το ανέφικτο του εθνικιστικού πόθου για την κυριαρχία στις πέντε θάλασσες και τις τρεις ηπείρους, λαϊκοί καλλιτέχνες και διανοούμενοι εκφράσανε μέσα από διαφορετικούς τρόπους και χώρους ο καθένας το αδιέξοδο αυτό.

Για μεν τους πρώτους καταφύγιο υπήρξε το ρεμπέτικο και η αποστροφή της επίσημης κοινωνίας. Για δε τους δεύτερους η αναζήτηση του ιδανικού και του απόλυτου μέσα από τη φυγή, την ονειροφαντασία, το σαρκασμό ή την τρέλα.

Στο μακρινό αυτό ταξίδι στους «άλλους κόσμους» το πλησιέστερο λιμάνι ήταν η ανακάλυψη της μεγάλης «καταραμένης» τέχνης των Πόε, Μπωντλαίρ, Βερλαίν, κ.λπ., της καθαρής τέχνης, του συμβολισμού.

Και το ταξίδι αυτό δεν το 'καναν ασήμαντες φιγούρες της γραμματείας μας, αλλά τα μεγαλύτερα ονόματα της, όσο και αν οι τρόποι που εκφράστηκαν ήταν διαφορετικοί ή και αντιθετικοί πολλές φορές.

Καβάφης, Καρυωτάκης, Κόντογλου, Άγρας, Λαπαθιώτης, Φιλύρας είναι μερικά μόνο από τα ονόματα της περιόδου εκείνης που έκφρασαν με το έργο τους το φαινόμενο αυτό, που εύστοχα χαρακτηρίστηκε σαν «πνεύμα της παρακμής».

Ερευνώντας τη βιβλιογραφία της περιόδου εκείνης θα διαπιστώσουμε, σε περιορισμένη βέβαια έκταση, την για πρώτη σχεδόν φορά «μαζική» μετάφραση και κυκλοφορία της ανάλογης ευρωπαϊκής και αμερικάνικης φιλολογίας.

Έχοντας υπ' όψη μας τα παραπάνω ας κοιτάξουμε πώς εξελίχτηκαν στις μέρες μας τα πράγματα.

Είπν απ' όλα πρέπει να γίνει σαφές ότι η σημερινή κρίση δε παρουσιάζει πανεθνικές αναλογίες, ούτε μέχρι στιγμής εκφράστηκε σε ευρύτερα σύνολα του πληθυσμού. Αφορά κατά κύριο λόγο ένα κομμάτι της νεολαίας και μια μερίδα πολιτικοποιημένου κόσμου της αριστεράς που είχε επενδύσει τις πολιτικές του ελπίδες στο όραμα των υπαρκτών σοσιαλισμών.

Η διάσπαση του ελληνικού αριστερού κινήματος και ο στελεχικός κατακερματισμός του, σε συνδυασμό με την σε παγκόσμια κλίμακα κατάρρευση των ελπίδων που επένδυσαν στην γκερίλα της Λ. Αμερικής, στην πολιτιστική επανάσταση, στον γαλλι

κό Μάη, στην άνοιξη της Πράγας, στο θερμό ιταλικό φθινόπωρο ή στο Βιετ - Ναμ και την Καμπότζη, είχαν σαν αποτέλεσμα την καθολική κρίση στους κόλπους της αριστεράς ή μάλλον του κομματιού εκείνου που είχε αποφασίσει να μην ξαναγυρίσει πίσω.

Αυτά όλα, τα τόσο σημαντικά, αποτελούσαν κατά τη γνώμη μου τις εξοπερικές εκδηλώσεις της κρίσης. Το βαθύτερο και ουσιαστικό, είναι, ότι για μια αξιόλογη μερίδα της ίδιας της αριστεράς, αλλά ίσως και για τον ευρύτερο κόσμο της, γινόταν όλο *«ι περισσότερο συνείδηση ότι αυτή σαν ελληνική αριστερά δεν συγκρότησε ποτέ της ένα όραμα πραγματικά εναλλακτικό.

Αυτό το πολιτικό κενό, αυτό το ξέφτισμα των πολιτικών αξιών και οραμάτων, που δεν είναι μόνο άρνηση και φυγή, αλλά —ταυτόχρονα— και ουσιαστική ανάγκη που ανταποκρίνεται στους σημερινούς, νέους όρους ζωής, του σύγχρονου ανθρώπου, εκφράστηκε, όπως και προηγούμενα τόνοι, στο χώρο του βιβλίου, με την έντονη αποστροφή στο πολιτικό βιβλίο. Τη θέση του σε πολύ σύντομο διάστημα κατέλαβε η Μαζική ανάγνωση βιβλίων που αναφέρονταν στην ψυχανάλυση, τη λογοτεχνία ψυγής. Το σουρρεαλισμό, το νταντά, την καταραμένη τέχνη, τον ήονοθηρισμό, την παρακμιακή αίσθηση.

Θέλω να επιμείνω αντιδρώντας στις συντηρητικές εκείνες λογικές που δεν θέλουν να δουν πόσο βίαια η πολιτική κουλτούρα της παραδοσιακής αριστεράς είχε συμπιέσει τις πολλαπλές και σύνθετες πνευματικές ανάγκες ατομικού και διαπροσωπικού Χαρακτήρα. Σ' ένα μεγάλο λοιπόν βαθμό ήταν μοιραία και δίκαιη κατά τη γνώμη μου η έκρηξη. Η ίδια η ζωή θ' αποδείξει, πιστεύω, πως μετά από αυτή τη μεταβατική περίοδο των διαδοχικών ταλαντεύσεων και ανατροπών *Qui* διαμορφωθεί μια καινούρια περισσότερο λειτουργική κατάσταση που με λιγότερες από τα έξω πιέσεις *Oa* διαμορφώσει το σημείο εκείνο που θα ισορροπούν οι νέες τάσεις. Το αν λοιπόν η νέα Γενιά δεν είχε υποδομή ή αντιστάσεις στο «αλλότριο», αυτό μάλλον αφορά κατά πρώτο λόγο τους επικριτές της.

Δεν είναι ανεξήγητο λοιπόν γιατί με μεγάλη ορμή ξαναβγαίνουν στην επιφάνεια οι μεγάλοι αρνητές και κατά κόρον πλημμυρίζει η αγορά από πλήθος ξένων μεταφράσεων. Τη θέση της ήδη υποβαθμισμένης ιθαγενούς παραγωγής έρχεται να την καταλάβει η αδιάκριτη εισβολή της *beat* και *underground* ξένης λογοτεχνίας.

Και κατά τούτο, η αντίδραση της σημερινής διανοήσης υπήρξε κατώτερη σε εξωτερικευμένο καλλιτεχνικό πάθος από το της παλιάς.

Όχι γιατί δεν υπήρξε ένας Καβάφης ή Καρυωτάκης να αποτυπώσουν ανεπανάληπτα το σημερινό αδιέξοδο, αλλά κυρίως γιατί η αποκοινωνικοποιημένη διανοήση της αριστεράς δεν θέλησε ως φαίνεται να βάλει τα χέρια στη φωτιά αρκούμενη σε περιορισμένες απόπειρες αναπαλαιώσεως του καταρρέοντος κτιρίου. Ίσως ο Χάκκας να 'ταν η περίπτωση που θα ταίριαζε στο «σενάριο μας» αυτό. Χάθηκε όμως, άδοξα. Το σημείο που ήταν ώριμος για την καταγραφή, όπως άδοξα συνθλίβεται όσο ζει, κάθε τι που αξίζει σ' αυτό τον τόπο.

Από τις αρχές του 1979 και πέρα αδιαμφισβήτητη είναι η κυριαρχία του λογοτεχνικού βιβλίου. Οι έλληνες αναγνώστες έρχονται σε επαφή με εκατοντάδες ονόματα της διεθνούς γραμματείας και αρκετούς σύγχρονους έλληνες συγγραφείς.

Αρκετά νέα εκδοτικά έχουν προστεθεί στα ήδη υπάρχοντα. Κυρίαρχο στίγμα τους *T* προσήλωση στο χώρο της λογοτεχνίας, που διανθίζεται ενίοτε και από ένα πολιτικό πολιτιστικό λόγο που συμβαδίζει *UF* το πνεύμα άρνησης και αμφισβήτησης του

καταχωρημένου σαν παραδοσιακού.

Γνωστότερα από αυτά τα εκδοτικά είναι το *Πλέθρον* (1977), το *Τεχμήριο* (1977), η *Ανδρομέδα* (1977), τα *Γράμματα* (1978), ο *Φιλιπότης* (1978), η *Άγρα* (1979), η *Νεφέλη* (1979), το *Ύψιλον* (1979), ο *Αιγόκερως* (1979), η *Ιθάκη* (1979), ο *Αίολος* (1980) κ.λπ.

Από τους ήδη υπάρχοντες εκδοτικούς οίκους σημαντική παρουσία στις περιοχές της ξένης λογοτεχνίας κάνουν οι εκδόσεις του *Οδυσσέα* που στρέφονται κατά κύριο λόγο στο χώρο αυτό, ενώ στο χώρο του ελληνικού βιβλίου αδιάπτωτη και ανερχόμενη εξακολουθεί να 'ναι η παρουσία του *Κέδρου* και της *Εστίας*.

Στο λογοτεχνικό πεδίο με διάφορες παραλλαγές είναι κατά κύριο λόγο στραμμένες και οι εκδόσεις *Εγνατία - Τραμ*, *Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος*, *Κείμενα* και *Διογένης*, ενώ σημαντική θέση στη συνολική τους βιβλιοπαραγωγή της δίνουν πια και τα υπόλοιπα εκδοτικά που ενισχύουν τις παλιές λογοτεχνικές σειρές τους ή ανοίγουν καινούργιες.

Αν εξαιρέσουμε δύο τρία εκδοτικά όπως λ.χ. τη *Διεθνή Βιβλιοθήκη* που δεν φαίνεται να έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις ανακατατάξεις αυτές, το λογοτεχνικό βιβλίο αποκτά σημαντική θέση όχι μόνο στα προαναφερθέντα εκδοτικά αλλά και σ' αυτά που σαν κυρίαρχο στίγμα τους είχαν το πολιτικοκοινωνικό βιβλίο.

Από τον *Κάλβο* και το *Στοχαστή* μέχρι την *Επικαιρότητα*, τον *Εξάντα*, τον *Επίκουρο*, το *Θεμέλιο* ή τον *Ελεύθερο Τύπο* διαπιστώνουμε τη διαφοροποίηση αυτή που γίνεται εξ ίσου εμφανής και σε άλλες εκδοτικές μονάδες όπως ο *Καστανιώτης*, η *Πλειάδα*, οι *εκδόσεις των Φίλων* ή η *Δωδώνη*. Ας μη νομίσουμε βέβαια ότι το «παραδοσιακό» πολιτικό βιβλίο έχει ολοκληρωτικά υποχωρήσει. Γιατί στους κομματικούς χώρους εξακολουθεί, αν και όχι όπως στο παρελθόν, να κρατά μια σημαντική θέση. Στον υπόλοιπο χώρο η πτώση του είναι αναμφίβολα μεγάλη περιοριζόμενη κάπως *una* το γεγονός της αυξημένης κίνησης βιβλίων που αναφέρονταν στο γυναικείο ζήτημα και άλλους χώρους κοινωνικής κριτικής.

Και πραγματικά δεν θα πρέπει να μας ξεφύγει το γεγονός της αυξημένης κυκλοφορίας βιβλίων και εντύπων που αναφέρονταν στο γυναικείο ζήτημα. Στο χώρο αυτό εμφανής ήταν η παρουσία των εκδόσεων *Πύλη*, και η συγκρότηση της *Εκδοτικής Ομάδας Γυναικών* που κυκλοφόρησε ό,τι πιο άρτιο παρουσίασε αυτός ο χώρος.

Η συστηματική έκδοση βιβλίων αυτής της κατηγορίας, έμπρακτη έκφραση των ανακατατάξεων που συντελούνταν στον κοινωνικό και πολιτικό χώρο, αποτελεί κατά τη γνώμη μου μια πολύ σημαντική προσφορά, στο βαθμό που με θετικό προσδιορισμό πάλευε να διαμορφώσει τους όρους ξεπεράσματος της μονόπλευρα δομημένης αντίληψης για την πολιτική και κατ' επέκταση το πολιτικό βιβλίο.

Η συνολική αποτίμηση αυτής της περιόδου είναι εξαιρετικά δύσκολη γιατί παρουσιάζει —ταυτόχρονα— ιδιαίτερα αντιφατικές πτυχές. Αν και ο κύκλος της επιστημονικής φαντασίας και του εξωπραγματικού φαίνεται να στενεύει από τη στροφή προς το κατ' εξοχήν λογοτεχνικό βιβλίο, η υπονόμευση και αυτού του λογοτεχνικού βιβλίου από το βιβλίο - πρόκληση ή το συγκυριακό και χωρίς ίχνος προγραμματισμού ή επιμέλειας «λογοτεχνικό», «πολιτικό» κ.λπ. βιβλίο, γίνεται κάθε μέρα και πιο φανερό.

Είναι πέρα από κάθε αμφισβήτηση γεγονός ότι την περίοδο αυτή διαμορφώνεται η σχέση μιας σημαντικής μερίδας αναγνωστικού κοινού με την καλή ξένη λογοτεχνία και ορισμένους σύγχρονους έλληνες συγγραφείς. Βιβλία όπως αυτά του Τάκη Χατζή, σημειώνουνε απανωτές εκδόσεις, αναδείχνοντας ορισμένες θετικές *κριτικές πλευρές*

που υφέρπουν στο υπό διαμόρφωση αναγνωστικό κοινό.

Είναι μια πραγματικότητα οι θετικές αυτές κριτικές πλευρές. Μια πραγματικότητα που εκφράζε την άρνηση, αηδία και αποστροφή ενός ευαισθητοποιημένου τμήματος του αναγνωστικού κοινού, στη στρεβλή, τυποποιημένη ή και χυδαία πολιτικοποίηση - κομματικοποίηση που του επέβαλε η πλειοψηφία των κοινοβουλευτικών και εξωκοινοβουλευτικών αριστερών φορέων.

Θα 'ταν λάθος πιστεύω να αφήσουμε να ξεχαστεί ή να διαστρεβλωθεί ακόμα το γεγονός ότι ένα αξιόλογο τμήμα νεολαίας μετά την μεταπολίτευση ζητούσε μιαν απελευθέρωση της σκέψης, ζητούσε ουσιαστικό πλουραλισμό και δημοκρατία, ζητούσε την απελευθέρωση στις διατομικές και συντροφικές σχέσεις, ζητούσε το δικαίωμα στην άσκηση κοινωνικής κριτικής, ζητούσε την απελευθέρωση της φαντασίας.

Με δυο λόγια ζητούσε την αλλαγή των υπάρχουσών πολιτικών, κοινωνικών και διατομικών σχέσεων και τη στροφή σε μια νέα αντίληψη της πολιτικής, των πολιτικών σχέσεων, πιο γόνιμη και ουσιαστική, λιγότερη επική και ρητορική αλλά περισσότερο ανθρώπινη και τραγική, όπως ακριβώς είναι η καθημερινή του σχέση με την άξενη γύρω του πραγματικότητα.

Κι όμως, αντί γι' αυτά, αναγκάστηκε σε μεγάλο βαθμό και σε σεβαστές ποσότητες, να τρώει την ανελέητα αποστεωμένη - ξερή τροφή των ποικίλων φιλοσοφικών λεξικών και ψευτοαισιόδοξων πολιτικών και λογοτεχνικών κειμένων των ακατάβλητων σκυταλοδρόμων του ιθαγενούς φιλισταιϊσμού.

Γι' αυτό και δικαιολογημένα -μέχρι ένα βαθμό- στράφηκε σε «εξωπολιτικούς χώρους», στην πεζογραφία και την ποίηση «που κάμνουνε για λίγο να μη νοιώθεται η πληγή». Και εξ ίσου δικαιολογημένα θέλησε να ρθει σε επαφή με τα αντιαυταρχικά - αντιεξουσιαστικά ρεύματα σκέψης που του επαγγέλλονταν την ανακάλυψη του άλλου του εαυτού, της χαμένης του υποκειμενικότητας.

Έμπρακτη έκφραση της αντίδρασης αυτής ήταν η αξιόλογη αγοραστική διεύρυνση των αντιεξουσιαστικών εκδόσεων και εντύπων, όπως η *Διεθνής Βιβλιοθήκη*, ο *Ελεύθερος Τύπος*, τό *Ιδεοδρόμιο*, κ.λπ.

Για πρώτη φορά μέσα σε τόσα λίγα χρόνια κυκλοφόρησαν στην Ελλάδα τόσα «*αρχικά και αντιεξουσιαστικά κείμενα*. Μόνο στο χώρο της τέχνης του dada και του σουρρεαλισμού, εμφανίστηκαν από δέκα τουλάχιστον εκδοτικούς οίκους εξήντα και περισσότερα βιβλία αυτής της κατεύθυνσης, για να μην αναφερθώ στα πολιτικοκοινωνικά αναρχικά και αντιεξουσιαστικά βιβλία που πλησίασαν μέσα σε μια πενταετία τις δυο εκατοντάδες.

Η σημαντική αυτή ζύμωση στο χώρο του βιβλίου, συμβαδίζει με ανάλογες εκδηλώσεις στο χώρο της μουσικής και τους υπόλοιπους πολιτιστικούς χώρους, τονίζοντας εμφαντικά την ανεπάρκεια του παραδοσιακού λόγου έκφρασης. Ανεξάρτητα από την ποιότητα, το βάθος ή την εναλλακτική δύναμη η νέα αυτή κατάσταση εκφράζε αντιφατικά τη διάθεση ρήξης μ' ένα πολιτικό λόγο και μια πολιτιστική πραχτική που σαν μοναδικό σκοπό του είχε βάλει την αναπαλαίωση ή το φρεσκάρισμα των ρωγμών του νεοκλασικού κτιρίου.

Είναι μέσα στις θετικές πλευρές της νέας κατάστασης τα παραπάνω φαινόμενα. Δίπλα όμως σ' αυτά, παράλληλα ή και αυτόνομα άρχισε να παρουσιάζεται και μια ολόκληρη σειρά από άλλα, για τα οποία είναι τελείως αβέβαιη η τελική τους τροπή, αφού και μέχρι τις μέρες μας κυριαρχούν διαμορφώνοντας και ένα ανάλογο πλαίσιο. Γιατί

στο βαθμό που η άρνηση μιας μορφής πολιτικής σκέψης και έκφρασης οδήγησε σημαντικά τμήματα κόσμου και ιδιαίτερα νεολαίων στη συνολική απόρριψη της πολιτικής ή στην υιοθέτηση της εμπορευματοποιημένης τέτοιας, η επίπτωση της κατάστασης αυτής στο χοίρο της κίνησης των ιδεών και άρα και στο χώρο του βιβλίου —άμεσα συνδεδεμένου με τη συνολική πολιτική συγκυρία—, ήταν και είναι εξαιρετικά σημαντική.

Και δεν θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά σ' ένα χώρο ιδιαίτερα αδύνατο και ευάλωτο. δεδομένης της ανυπαρξίας δράσης από μεριάς των δυνάμεων της κοινωνικής αριστεράς. Με αυτή την έννοια ο παροπλισμός έστω και των πιο ελάχιστων διανοούμενων δυνάμεων άμεσης ή έμμεσης συμμετοχής, καταντά ξεχωριστό πολιτιστικό γεγονός, ανατρέποντας την ήδη τραυματισμένη και ασταθή ισορροπία υπέρ των φορέων που επαγγέλλονται την πολιτική του «διαλέγω πριν από σας για σας».

6. Απόπειρα για κάποιες εκτιμήσεις και συμπεράσματα

Όπως και παραπάνω τόνισα, την τελευταία διετία γινόμαστε μάρτυρες μιας κατάστασης που είναι αρκετά δύσκολο να καταγραφεί, λόγω της ακραίας αντιφατικότητας της, χωρίς να πέσουμε σε γραμμικότητες και ισοπεδωτισμούς.

Η ελληνική αγορά βιβλίου βομβαρδίζεται κυριολεκτικά από το βιβλίο - πρόκληση.* Πρόκειται για μια περίπλοκη διαδικασία γιατί προσωπικά πιστεύω ότι το πρόβλημα δεν βρίσκεται κυρίως στα βιβλία που βγαίνουν, αλλά στον τρόπο που μεθοδεύεται η έκδοση και κυκλοφορία τους.

Και πραγματικά εκεί δείχνει να εστιάζεται το πρόβλημα στο βαθμό που γνήσια λογοτεχνικά αριστουργήματα, βάνουσα κακοποιούνται εμπορευματοποιούμενα κατά το χειρότερο τρόπο, όπως συνέβηκε λ.χ. με το αιμόφυρτο σώμα της ισπανόφωνης λογοτεχνίας, όπου έλληνες εκδότες και μεταφραστές αναβίωσαν γνήσιες στιγμές βαμπυρισμού.

Σ' αυτήν ακριβώς τη ρευστή κατάσταση βρίσκει την ευκαιρία να εισχωρήσει το από άποψη αισθητικής και πολιτιστικής αξίας ασήμαντο βιβλίο και να κυριαρχήσει στην άκριτη αγορά.

Το βιβλίο - πρόκληση - εμπορικό κέρδος, εξακολουθεί να 'ναι η καθημερινή μας πια πραγματικότητα. Ο στόχος και η επιδίωξη όχι μόνο ενός σημαντικού αριθμού νέων κυρίως κονκισταδόρων (κατά κόσμον εκδοτών), αλλά και η αγοραστική επιδίωξη - μανία της πλειοψηφίας των ενεργών (στην τσέπη) αναγνωστών.

Στην Ελλάδα μέσα σ' ένα ελάχιστο διάστημα πουλήθηκαν εκατοντάδες χιλιάδες αντίτυπα από βιβλία τέτοιας υψής. Κάτι τέτοιο δεν παρατηρήθηκε ούτε στις πιο κορυφαίες στιγμές της κίνησης του καλού πολιτικού και λογοτεχνικού βιβλίου.

Κι όμως την κατάσταση αυτή, έρχονται καθημερινά να τροφοδοτήσουν όλοι εκείνοι οι «αηδιασμένοι» από τη «βαρβαρότητα της πολιτικής», παροπλισμένοι και απο-

* .Μ² τον αδόκιμο ίσως αυτό όρο προσπαθώ να ορίσω το βιβλίο εκείνο που κυκλοφορεί έξω από κάθε πολιτιστική δεοντολογία, με την πεποίθηση ότι «θα πουλήσει» και μάλιστα αμέσως, γιατί για χίλιους δυο λόγους, είτε έχει ήδη πλάσα ποτέ (Σκάνδαλα, Γ.Ν., διαφήμιση, κ.λπ.) είτε είναι εύκολο να προβληθεί κα' αγοραστεί από τον αναγνώστη εκείνο που έχει αφήσει την κρίση του στο Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων. Από τη μέγγενη αυτή δεν γλιτώνεις όσο άξιος κι αν είσαι. Φουκαρά Λέννον. φουκαρά Μάρκες^

κοινωνικοποιημένοι λογοτεχνικοί κύκλοι που αναγόρευσαν σε νέες βίβλους του ελληνισμού δεκάδες ασήμαντες αισθητικά και πολιτιστικά, υποκειμενικές και περιθωριακές απόψεις. Ο χυδαίος αυτός από τα πάνω λαϊκισμός, καμιά σχέση δεν έχει με τις αυθεντικές καλλιτεχνικές δημιουργίες που ακριβώς επειδή είναι τέτοιες είναι τελικά δύσκολο να ποσηγετηθούν και να ενταχθούν μακροπρόθεσμα στο εκδοτικό φολκλόρ των τελευταίων χρόνων.

Και ενώ η κατάσταση αυτή φαίνεται να δεσπόζει στο χώρο της «ιδιωτικής πρωτοβουλίας», στο χώρο δηλαδή που κυριαρχούν οι εκδοτικές εκείνες μονάδες που λειτουργούν αμειγώς κερδοσκοπικά, η κατάσταση παρουσιάζει εξ ίσου ανησυχητικά φαινόμενα και στους χώρους εκείνους όπου η πολιτική φαίνεται να "χει «το τιμόνι» στις όποιες εκδοτικές επιλογές.

Σ' αυτόν του χώρο του κομματικού ή εξαρτημένου από τα κόμματα βιβλίου, η κατάσταση είναι διαφορετική, όχι όμως κατ' ανάγκη καλύτερη. Αναμφίβολα και εδώ ^οι αριθμοί φαίνεται ότι ευημερούν. Το βιβλίο όμως ασφυκτιά. Ή μάλλον ασφυκτιά το πολιτικό εκείνο βιβλίο που συντεταγμένο, αποκαθαρμένο από τα «ύποπτα» στοιχεία ^οτις αμφισβήτησης, σοβαροφανές, ορθολογισμένο, «καθωσπρέπει» τέλος πάντων, προσφέρεται σε μεγάλες ποσότητες με τη μορφή της τυποποιημένης τροφής.

Σταδιακά ένα πολύ σημαντικό τμήμα αγοράς βιβλίων γίνεται αφού έχει προηγηθεί Μια συστηματική προπαγάνδα εμπλουτισμένη με πολλαπλά μυθολογικά στοιχεία και κομματικούς σωβινισμούς. Το αντιδραστικό συντεχνιακό πνεύμα του ιδεολογικοπολιτικού copyright που καλλιέργησαν και καλλιεργούν όλοι σχεδόν οι κοινοβουλευτικοί ^οι εξιοκοινοβουλευτικοί φορείς της αριστεράς δεν μπορεί παρά να στραφεί ακόμα πιο έντονα ενάντια τους. Γιατί σημασία δεν έχουν τα εμφανιζόμενα νούμερα από τις διάφορες κινητοποιήσεις, *αλλά το τι διαβάζεται πραγματικά - το τι λειτουργεί και μετασχηματίζει τις συνειδήσεις των ανθρώπων.* Και η πραγματικότητα η σημερινή μόνο απαισιόδοξες σκέψεις μπορεί να γεννά για το επίπεδο ουσιαστικής ανάγνωσης και κυκλοφορίας των ιδεών. Θα πρέπει να γίνει απόλυτα καθαρό ότι η κυκλοφορία των ιδεών, η κυκλοφορία του βιβλίου *ή είναι ταυτισμένη με τον πλουραλισμό και την ετερογένεια ή δεν είναι κυκλοφορία, αλλά μεταφορά γνιψαρισμένων ιδεών μέσα από τα θωρακισμένα Μονοπωλιακά ή κομματικά ασθενοφόρα.*

Εδώ και τρία χρόνια γινόμαστε μάρτυρες μιας ακραία αντιφατικής κατάστασης που σαν κύρια χαρακτηριστικά της έχει το χαοτισμό και τον υπερσυγκεντρωτισμό. Χάος και εμπειρισμός στο τι βγαίνει και πώς κυκλοφορεί από τη μια πλευρά, προληπτικός έλεγχος και συγκεντρωτισμός από την άλλη.

Η εγκατάλειψη από μια μεγάλη μερίδα αναγνωστικού κοινού και εκδοτών του πολιτικού βιβλίου και που με την έλλειψη λειτουργικού κριτηρίου οδήγησε σε ποικίλους ισοπεδωτισμούς. άρχισε σήμερα σε σημαντικό βαθμό να στρέφεται και ενάντια ^οτο καλό λογοτεχνικό βιβλίο.

Λεν νομίζω υπερβολική τη διαπίστωση ότι η θετική αντίδραση μιας μερίδας του αναγνωστικού κοινού στον ευνοχισμένο κομματικό - υπερπολιτικό λόγο πήρε σ' ορισμένες περιπτώσεις τη χαοτική μορφή ενός οριζοντίου και χωρίς κριτήρια διανοουμενισμού.

Λιανουμενισμού με κατ' εξοχήν ωχαδερφικά και χαοτικά χαρακτηριστικά, διανοουμενισμού με κυρίαρχα τα ανορθολογικά στοιχεία. Η ρήξη με τις ολοκληρωτικές Κωδικοποιήσεις της μαρξιστικής και αναρχικής οπτικής, δεν οδηγεί κατ' ανάγκη προς

τα μπροστά. Αρκετές φορές θα λέγαμε οδηγεί στο αντίθετο. Και μ' αυτό δεν υπονοούμε μόνο την εισβολή της χυδαίας μεταφυσικής, του αποκρυφισμού ή των σοβαροφανών νεοσαρλατών τύπου Νταίνικεν. Μ' αυτό υπονοούμε και τον πραγματικό κίνδυνο που κρύβουν οι «ροζέ» ή «γκρίζες» τεχνοκρατικές ή νεοθεολογικές απόψεις —πρώην κατά κανόνα— διανοούμενων της ιστορικής αριστεράς, που ανακαλύπτοντας ότι πήραν τη ζωή τους λάθος φροντίζουν να προφυλάξουν το νέο αναγνωστικό κοινό από το ολίσθημα της πολιτικής σκέψης και δράσης.

Η έλλειψη δυνάμεων πολιτικής και λογοτεχνικής κριτικής, εξαιρετικά έντονα εκφρασμένη και στο χώρο του βιβλίου (ας σημειωθεί ότι ακόμα και σήμερα δεν υπάρχει καμιά μόνιμη στήλη βιβλιοκριτικής σε κανένα από τα κυκλοφορούντα περιοδικά), έδωσε και δίνει τη δυνατότητα στην έλλειψη διασταύρωσης —ελέγχου- αποτίμησης.

Όμως η κριτική ουσιαστικά δεν είναι δικαίωμα ή υποχρέωση κάποιων ειδημόνων αλλά του ίδιου του αναγνώστη που οφείλει να ακονίσει το κριτικό του πνεύμα ανοίγοντας το δρόμο στην ελεύθερη του επιλογή και το γνήσιο αυτοκαθορισμό.

Ο σημερινός όμως αναγνώστης —έξω από μια μικρή μειοψηφία— κυμαίνεται ανάμεσα στις δυο ακραίες λογικές του χαοτισμού ή της τάξης και της πειθαρχίας. Είναι με δυο λόγια παραιτημένος ή φαίνεται να 'ναι από το δικαίωμα του να καθορίζει κριτικά τις όποιες του επιλογές.

Κι εδώ ακριβώς βρίσκεται ο κίνδυνος όχι μόνο για το βιβλίο και την απρόσκοπτη κίνηση του αλλά και για την ίδια την κατοχύρωση της κυκλοφορίας των ιδεών, τη μη μετατροπή των πολιτών σε ομοιοούσα αγέλη. Σ' αυτή τη διαρκή κρίση αξιών, η παραίτηση δεν είναι ο καλύτερος δρόμος. Η ρήξη με τον ιδεολογικό νεοπλουτισμό, το μεταπρατισμό, τον ολοκληρωτισμό, την καθημερινή εκδοτική πραγματικότητα της σύλησης και της λεηλασίας κάθε ξένης πνευματικής προσφοράς που έχει όψιν πολυτίμου μετάλλου στα μάτια των νέων κονκισταδόρων που ανακάλυψαν σήμερα τη λατινοαμερικάνικη ήπειρο (και χτες ή αύριο τις διάφορες ηπείρους), τριακόσια πενήντα χρόνια μετά τον Φραγκίσκο Πιζάρρο, δεν είναι καθήκον, είναι δικαίωμα.

Από τη μεριά μου λοιπόν πιστεύω ότι η σημερινή έλλειψη άμεσων αντανάκλαστικών απέναντι στον κυριαρχούντα εμπορευματοποιημένο χαοτισμό, δεν αποτελεί ουσιαστική κατάχτηση. Θα 'λεγα, μ' όλες τις επιφυλάξεις, ότι αποτελεί κάποιας μορφής οπισθοδρόμηση. Γιατί από μια σκοπιά ο εμπορευματοποιημένος χαοτισμός που εθίζει τον αναγνώστη στην αδράνεια, την παραίτηση και την ανοχή ανοίγει πολλές φορές το δρόμο στις υπέρπουσες ολοκληρωτικές λογικές που θα θελήσουν να δώσουν ένα τέλος «στην αναρχία» συντρίβοντας την.

Αν λοιπόν τα παραπάνω στοιχειωδώς ευσταθούν η σημερινή κατάσταση δεν είναι καθόλου εύκολη για όλους εκείνους από το χώρο του βιβλίου που ταύτισαν την παρουσία τους με τον αγώνα για την απρόσκοπτη κυκλοφορία των ιδεών, για τον μάχιμα κατοχυρωμένο πλουραρισμό και την ετερογένεια.

Λευκωσία Μάης '81 - Αθήνα Αύγουστος '82